

ДРОГИЧИНЪ 1253

МАТЕРІАЛИ

Міжнародної наукової конференції
з нагоди 755-ї річниці
коронації Данила Романовича

Івано-Франківська обласна рада
Івано-Франківська обласна державна адміністрація
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
Варшавський університет

Дрогичинь 1253

Матеріали Міжнародної наукової
конференції з нагоди 755-ї річниці
коронації Данила Романовича

Івано-Франківськ
ЛІК
2008

Дрогоичинь 1253. Матеріали Міжнародної наукової конференції з нагоди 755-ї річниці коронації Данила Романовича. – Івано-Франківськ: ЛІК, 2008. – 188 с.

Матеріали Міжнародної наукової конференції з нагоди 755-ї річниці коронації Данила Романовича включають статті провідних дослідників України, Польщі, Росії, Словаччини, Угорщини, Сербії з обширу проблем міжнародного становища Галицької та Волинської земель XII – XIII ст.

Для вчених, студентів, учителів та всіх, хто цікавиться історією України і Центрально-Східної Європи.

Упорядники:

О.С. Жернокієв (д.і.н., професор)

М.М. Волошук (к.і.н., доцент)

І.Ф. Гурак (к.і.н.)

Матеріали публікуються в авторській редакції. Автори статей несуть відповідальність за достовірність наведених фактів та відомостей.

ISBN 978-966-7779-21-4

© Автори

© Видавництво "ЛІК", оригінал макет, 2008

Коронація Данила Галицького у далекому 1253 році у Дорогічині була важливою подією не тільки для галицько-волинських земель, а й для всього українського народу. Визнання у такий спосіб впливовою як у релігійному, так і політичному сенсі римською курією високого авторитету руського князя, було свого роду визнанням усієї європейської спільноти. Після більш як 100-літнього періоду міжусобиць ця подія засвідчила підняття руського правителя до рівня самодержця, якими були Володимир Великий та "тесть Європи" – Ярослав Мудрий. При цьому хочеться наголосити, що такої честі було удостоєно правителя держави, в якій домінувала східна християнська традиція. З точки зору тогочасного світосприйняття ця коронація, безперечно, була непересічною, знаковою подією у загальноєвропейській історії.

З іншого боку, коронація Данила Галицького – подія великої державної ваги, оскільки вона послаблювала внутрішню боярську опозицію і таким чином сприяла консолідації руського суспільства.

Світлове визнання та внутрішня єдність – це два чинники, які є надзвичайно актуальними і для сучасного українського суспільства.

У той же час надання Данилом Романовичем згоди на коронацію було свідченням яскраво вираженого, висловлюючись сучасною політологічною термінологією, "прозахідного" вектору.

Таким чином, попри певні застереження можна простежити паралелі між подіями середини XIII століття та сьогоднішнім. Важливо відзначити те, що і тоді, і в наш час українське суспільство має якнайактивнішу підтримку зі сторони польського народу. Як тоді, так і тепер перед нами стоять одні і ті ж виклики та завдання у процесі розбудови спільного дому, яким є Європа.

У цьому контексті збірник матеріалів за результатами Міжнародної наукової конференції має послужити як науковцям, у плані отримання нової цікавої інформації, так і політикам й пересічним громадянам обох держав, для яких король Данило може служити гідним прикладом для наслідування.

Ігор Олійник

**Голова Івано-Франківської
обласної ради**

ПРОБЛЕМА КІЛЬКОСТІ ВІЗИТІВ ДАНИЛА РОМАНОВИЧА ІН
TARTARIA: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ УГОРСЬКОГО ДИПЛОМУ
ВІД 22 КВІТНЯ 1244 Р.⁷⁶

Русько-угорські взаємовідносини першої половини XIII ст. та, в цілому, міждинастичні стосунки Центрально-Східної Європи, будучи, загалом, «замкнені на собі», отримали новий вектор власного розвитку на початку 40-х рр. XIII ст., нероздільно пов'язаний із присутністю на східних межах континенту монголо-татарських військ та утворенням держави Чингізидів.

Зруйнування більшості князівств Північно-Східної Русі (1236 – 1238 рр.), вдалий, дуже стрімкий і короткий за часом проведення похід хана Бату (біля 1207 – 1255 рр.) у володіння Ольговичів та Романовичів (1239 – 1242 рр.) забезпечили повну стратегічну, тактичну перевагу кочівників, розгром ними значних сил супротивника, захоплення і пограбування більшості великих та середніх міст. Місцеві володарі опинилися перед складним політичним і особистісним вибором: продовжувати управління у своїх землях під прямою, або ж опосередкованою зверхністю Бату, свідоме ізгойство, або ж смерть за непокору монгольському ханові під час відвідання ставки останнього.

Джерела переконують, що лише в 40-х рр. XIII ст. монголами були вбиті Ярослав Всеволодович (1243 р.), Михайло Всеволодович (1246 р.), Андрій Мстиславович (1246 р.), цілий ряд разанських володарів⁷⁷ та ін. Безземельним князем на Русі став Ростислав Михайлович (біля 1219 – після 15.07.1264 рр.) із династії Ольговичів, який мав можливість повернутися на Русь, однак одружився із донькою короля Бели IV (Bela, 1235 – 1270 рр.) Анною, перетворившись на його васала, *banem totius Sclavoniae*, а згодом – *Dominem de Machou*⁷⁸.

Серед візитерів, які відвідали ставку Бату відповідно прийнявши його протекторат також фігурує чимало представників руської знаті, зокрема – князь Волині і Галичини Данило Романович (1201 – 1264 рр.). В історичній

⁷⁶ Публікація підготувана завдяки уєсторонній підтримці Міжнародного стипендіального фонду Videgradfund (Bratislava, Sk).

⁷⁷ Див. наприклад Вернадский Г. Монголы и Русь / Пер. с англ. Е.П. Бернштайна, Б.Л. Губина, О.В. Строгановой – Тверь: ЛЕАН, М.: АГРАФ, 1997. – С. 149, 151.

⁷⁸ Палаузов С.Н. Ростислав Михайлович русский удельный князь на Дунае в XIII веке. – СПб., 1851. – 58 с; Werthner M. Boris und Rostislav. Beitrag zur Geschichte der russisch-polnisch-ungarischen Beziehungen. – Berlin, 1889. – S. 52 etc.

літературі досі усталена думка про те, що руський володар відвідав монгольського хана всього один раз (підкреслення наше. – М.В.)⁷⁹. Поїздка, судячи з даних Іпатіївського літопису та праці францисканського монаха-посла П'яно Карпіні, тривала з 26 жовтня 1245 до початку 1246 рр., будучи логічним наслідком вимоги «да и Галичъ» збоку послів хана Мауці⁸⁰.

Вчені, оперуючи даними, як правило, лише вище названих джерел, не врахували того факту, що угорський актовий матеріал неодноразово відображав перипетії взаємин Данила з татарами, в тому числі – фрагментарно констатував візит князя ad Tartarorum principem. Угорські історики, які займалися вказаною проблематикою (Е.Молнар⁸¹, Е.Ледерер⁸², М.Фонт⁸³ та ін.), також фіксували лише один візит галицько-волинського володаря до Бату. Не всі відомі акти Угорського королівства, які стосуються татарського нападу на володіння угорців, у одному з останніх видаць вказаної проблематики навели Д.Дьорффі та Т.Катона⁸⁴.

Наші сумніви з приводу кількості поїздок Данила Романовича до хана Бату з'явилися після опрацювання копії доволі дискусійного королівського диплому Бели IV від 22 квітня 1244 р. адресованого синові Обіха із Суді

⁷⁹ Див. наприклад Вернадский Г. Монголы и Русь. – С. 151; Войтович Л. Княжа доба на Русі. Портрети еліти. – Біла Церква: Видавель Олександр Пшонківський, 2006. – С. 492-493; Його ж. Король Данило Романович. Загадки та дискусії // Terra Cognoscitur. Студії з давньої та нової історії України. Науковий збірник на пошану доктора історичних наук, професора В.С. Степанюка. – К.: Інститут історії України НАН України, 2007. – С. 392; Грушевський М.С. Історія України-Руси. В. 10 т., 11 кн. – К.: Наукова думка, 1993. – Т. 3. – С. 65-66; Тура Х. Наслідки Києва зміщує королівське круне і татарське ярма: студія о державно-правном положажу Галиччя і Галицько-Волинське князівство до 1264 годinne. – Нови Сад: МЕМ плаз, 2002. – С. 178-179; Котляр М.Ф. Галицько-Волинський літопис XIII ст. – К.: Інститут історії України НАН України, 1993. – С. 85; Данило Галицький. Біографічний нарис. – К.: Альтернативи, 2002. – С. 272-273; Толочко О. Коли перестала існувати «Київська Русь»? Історіографічна доля одного терміну і поняття // Київська старовина. – 1992. № 6. – С. 15; Bartnicki M. Polityka zagraniczna księcia Daniela halickiego w latach 1217-1264. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2005. – S. 211; Dimnik M. Mikhail, prince of Chernigov and Grande Prince of Kiev 1224 – 1246 // Pontifical Institute of Medieval Studies and Texts. – Toronto, 1981. № 52. – S. 125-126; Senga T. IV Béla külpolitikája és IV Ince pápához intézett «tatár-levele» // Századok. – 1987. – Evf. 121. – Sz. 4. – Old. 593 etc.

⁸⁰ Ипатьевская летопись // ПСРЛ. – СПб.: Типография М.А. Александрова, 1908. – Т. 2. – Стб. 805-808; Джюланин дель П'яно Карпінн. Историја Монголов. Гильом де Рубрук. Путешествие в Восточные страны / Перевод А.И.Малеина. М.: Государственное издательство географической литературы, 1957. – С. 67-68, 82.

⁸¹ A tatárjárás Magyarországon és nemzetközi politika / Szer. E.Lederer, E.Molnár. – Budapest: Szécsa, 1952. – Old. 79.

⁸² Lederer E. A Tatárjárás és nemzetközi kapcsolata / Századok. A Magyar történelmi társulat közlönye. – Budapest: Akadémiai kiadó, 1952. – T. 86. – № 2. – O. 327-363; Lederer E. Татарское нашествие на Венгрию в связи с международными событиями эпохи // Acta historica Academiae Scientiarum Hungaricae. – Bp.: Akadémiai kiadó, 1953. – T. 2. – № 1-2. – С. 1-45.

⁸³ Font M. Arpad-házi királyok és Rurikida fejedelmek. – Szeged: Szegedi Középkorász Műhely, 2005. – Old. 64; Font M., Sasfalvi E. Állam, hatalom, ideológia. Tanulmányok az orosz történelem-sajtosságairól. – Pécs: Panonika kiadó, 2007. – Old. 115-127.

⁸⁴ A tatárjárás emlékezése / Szer. T.Katona. Bevezető Gy. Györffy. – Budapest: Magyar Helikon, 1981. – Old. 365.

(Obichk de Zyud) – королівському сервієнтові Міклошу (Nikolaus filio Obichk). Даний акт вперше був опублікований Георгієм Феєром у 1829 р., згодом неодноразово перевиданий (як оригінал, так і у формі наступних підтверджень описуваного пожалування)⁸⁵, з кінця XIX ст. постійно привертаячи увагу істориків, створюючи чисельні прецеденти для полеміки. Основний зміст документу, викладений на кількох сторінках, стосується передачі вищезгаданому Міклошу *terram Koarzeg* за різноманітну підтримку короля в часі татарського нападу на Угорщину та за виконання посольських доручень у Венеції (*mittentibus Venecias*), папській області (*de Tragurio ad Curiam Romanam*), на Русі (*Ad partes Ruscie*) та в Болгарії (*In Bulgaria*).

Найбільше зацікавлення і здивування викликає датування акту в контексті повідомлення про те, що Міклош відвідав «*Illustissimo Duce Danela qui Tartarorum uisitato ad propria rediens, Uniuersum statum Tartarorum prout uiderat et cognouerat, edisserendum nobis promiserat stili officio conditum reportauit*»⁸⁶. Адже досі абсолютна більшість істориків вказувала, що галицько-волинський князь відвідав ставку Бату не раніше кінця 1245 – початку 1246 рр.!

Невпевненість у вірності 1244 року, як точної дати диплому вже у 1834 р. висловив Г.Феєр. У своїх нарисах «Оборона угорського права у Далмації» («*Iura Hungariae in Dalmatiam defensa*») автор зазначав, що повідомлення документу про візит *Nicolao de genere Obich legato, Venetis* насправді може стосуватися 1254 р.⁸⁷ Сумніви з приводу автентичності документу на сторінках своєї праці «Списки фальсифікатів, недатованих та помилково датованих актів до 1400 р.» (1902) намагався остаточно зняти угорський археограф Я.Корачонь⁸⁸. Автор впевнено зарахував диплом до

⁸⁵ Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Studio et opera G.Fejer. – Budae: Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829. – T.4. – V.1. – S.335-338; Codex diplomaticus patrius. Hazai okmánytár. In 7 t. / Studio et opera E.Nagy, A.Stummer, C.Ráth, D.Véghely. – Győrött: Typis Victoris Sauerwein, 1867. – T.4. – S.28-30; Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. In 12 v. / Ed. G.Wenzel. – Pest: Magyar Tudományos Akadémia, 1873. – V.10. (1290 – 1300). – S.242-247; Hazai oklevéltár 1234 – 1526 / Szer. I.Nagy, F.Deák, Gy.Nagy. – Budapest: Knoll Károly akad. Könyvtáros bizottsága, 1879. – №125; Az Arpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke: 3 k-ban / Szer. I.Szentpétery. – Budapest: Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1923. – K.1 (1001 – 1270). – Old.228; Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. In 2 t. / Ed. R.Marsina. – Bratislava: Sumptibus consilii nationalis Bratislaviensis capitalis reipublicae Socialisticae Slovacae, 1987. – T.2 (inde ab anno MCCXXXV usque ad anno MCCCLX). – S.100-102 etc.

⁸⁶ В даній роботі ми подаватимемо цитування джерела за останнім його виданням: Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. – T.2. – S.101.

⁸⁷ Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Studio et opera G.Fejer. – Budae: Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1834. – T.9. – V.3. (1359 – 1366). – S.XXV.

⁸⁸ Karácsonyi J. A hami, hibásködő és feltézetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig. – Budapest: A Híradó-nyitányból kiadja a magyar tud. Akadémia, 1902. – Old.19.

числа фальсифікатів (№87), керуючись, в першу чергу невірним датуванням року правління Бели – «*Regni autem postri vicesimo*», тобто 20-й, хоча насправді не закінчився ще й 10-й (Бела IV був коронований естергомським архієпископом 14 жовтня 1235 р.⁸⁹). Сумніви історика поглибила також нетрадиційна вступна частина акту, де укладач диплому *magister Achillis*, замість використання титулатури Бели, записав: «(B)ela, dei gracia, Rex primogenitus Regis Hungariae»⁹⁰.

Позиція Я.Корачоньї була підтримана Е.Сентпетері⁹¹. Однак висловлена вченими точка зору знайшла серйозні контраргументи в особі М.Вертнера⁹² та Д.Паулера⁹³, які припускали, що подібні неточності в самому акті могли бути допущені канцеляристами Ласло V (*Ladislaus*, 1272 – 1290 рр.) і Ендре III (*Andreas III*, 1290 – 1301 рр.) у 1281, 1291 і 1296 рр., відповідно, під час складання копій та підтверджень вище вказаного пожалування. Історики, поділяючи точку зору Г.Феєра, були переконані, що документ насправді стосувався 1254 р.⁹⁴

У XX ст. дослідження проблеми достовірності диплому Бели IV та його дубляжу, виконаного наприкінці XIII ст. привертала не багато уваги. Авторитет Я.Корачоньї, за словами М.Фонт, не створив прецедентів до перегляду як самого датування акту, так і, загалом, історії русько-угорських відносин та стосунків татар з монархами Центральної Європи⁹⁵. Відтак представники угорської історіографії, наводячи уривки зі змісту вказаного джерела, як правило, обмежувалися констатацією наявності посольської

⁸⁹ Chronici Hungarici compositio saeculi XIV / Praefatus est textum recensuit anno tationibus instruxit A.Domanowski // Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. In 2 v. / Edendo operi praefuit E.Szentpétery. – Budapestini: Academia Litter Hungarica atque Societas Histor. Hungarica in partem impensarum venientibus Typographiae Reg. Universitatis Litter. Hung. Sumptibus, 1937. – Vol.1. – S.467.

⁹⁰ Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. – T.2. – S.101.

⁹¹ Az Arpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. – Old.228.

⁹² Werthner M. Negyedik Béla király története. – Temesvár, 1893. – Old.126; Ibidem. Die Regierung Béla's des Vierten. Nach urkundlichen Quellen bearbeitet // Ungarische Revue / Herausgegeben von prof. K.Heinrich. – Budapest: Friedrich Kilian K. Ung. Universitäts-Buchhandlung, 1893. – №13. – Heft.6-8. – S.380.

⁹³ A magyar nemzet története / Szer. S.Szilágyi. – Budapest, 1896. – K.2 (Az Arpád-házi királyok korában / Itt Gy.Pauler). – Old.520.

⁹⁴ Два королівські огляди дискусії вчених на сторінках праць: Werthner M. Negyedik Béla király története. – Old.126; Lederer E. A Tatarjárás és nemzetközi kapcsolatai. – Old.353; Font M. Einige Repräsentanten des Kleinadels im polnisch-ungarischen Grenzgebiet im 13. Jh. und die Zukunft ihrer Familie // Specimina nova universitatis quinqveeclesiensis. – 1995. – №69. – S.241; Stepaniv J. L'epoque de Danylo Romanovych (milieu du XIIIe siècle) d'Après une source Karáite // Harvard Ukrainian Studies. – Cambridge: Harvard Ukrainian research Institute, 1978. – V.II. – №1. – S.355; Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. – T.2. – S.101.

⁹⁵ Font M. Einige Repräsentanten... – S.241.

служби між Романовичами і Арпадами, хоча і вважали аргументи Я.Корачоно́ї та Е.Сентпетері формальними⁹⁶.

Серед українських істориків одним з перших питання достовірності акту Бели IV намагався з'ясувати М.Грушевський. Будучи знайомим зі змістом грамоти, вчений вважав, що «...непевність викликає ...ся візита Данила до того *princers Tartarorum*; як показує дата, до полорожі його в орду се не може належати. Чи не бачив ся перед тим Данило з котримсь з темників, нпр. з тим Могуцієм? Чи дата фальшива?»⁹⁷. Таким чином, у вітчизняній історичній науці на початку ХХ ст. проблема доцільності вживання вказаного диплому залишилася відкритою.

Наступним ідентифікацію на предмет достовірності досліджуваного документу у своїй статті, присвяченій проблемі появи караїмських переселенців у Галичині (середина ХІІІ ст.), провів Я.Дашкевич⁹⁸. В цілому, відштовхуючись від факту, що акт від 22 квітня 1244 р. двічі був підтверджуваний королями Ласло IV (*Ladislaus*, 1272 – 1290 рр.) у 1281 р. та Ендре III у 1296 р. (копія від 1291 р., автору очевидно не була доступна), вчений поділяв думку Д.Паулера про його автентичність⁹⁹. Український історик вважав, що Данило цілком міг зустрічатися з ханом Бату ще в 1243 р. з метою забезпечення надійного тилу на східних кордонах своїх володінь. Подібний захід для східнослов'янського князя, за словами дослідника, був необхідним задля успішного завершення боротьби за Галицькі землі з Белою IV та Ростиславом Михайловичем. Обопільний інтерес сторін полягав у заселенні волинських і галицьких земель торговцями і ремісниками зі сходу, зокрема – караїмами. Для татар подібні домовленості були доволі важливими. Натомість посольство Міклоша до «*Illustrissimo Duce Daniela*» (в 1244 р.), як переконував Я.Дашкевич, передбачало одруження доньки угорського короля Бели – Анни та князя Льва Даниловича¹⁰⁰, про що сторонам не вдалося домовитися в часі тривалого перебування галицько-волинської делегації в Угорщині з кінця 1240 – до квітня 1241 рр.¹⁰¹

⁹⁶ Font E. *Emige reprezentantea...* – S.241-242; *Ibidem*. *Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek* – Old 113-114; Lederer E. A *Tatárjárás és nemzetközi kapcsolatai* – Old 353-354, Sengu T. IV. *Béla külpolitikája és IV. Ince párhoz. intézett «tatár-levele»* – Old 593-594, 606.

⁹⁷ Грушевський М. С. *Історія України-Руси*. – Т.3. – С.66.

⁹⁸ Stepaniv J. *Op. cit.* – S.354-356.

⁹⁹ *Ibidem*. – S.356.

¹⁰⁰ *Ibidem*. – S.356-357.

¹⁰¹ Волощук М.М. *Вассальная зависимость Даниила Романовича от Бели IV (1235 – 1245 гг.): актуальные вопросы реконструкции русско-венгерских отношений второй четверти XIII в. // Specimina nova Pars prima. – Sectio mediaevalis. – P.3. – Pécs, 2005. – S.112.*

Останнім дослідження над вище вказаним актом у 1987 р. підсумував словацький історик р.Марсіна. Історик вказував на помилковість датування документу. Однак методом вивчення меж описуваної у дипломі території *Koazzeg* та її ідентифікації (in *Koláre*, сучасна Словаччина), автор все ж прийшов до думки про автентичність джерела¹⁰².

В модерній історіографії точку зору про ймовірність певних контактів Данила Романовича із ханом Бату, або ж вищими монгольськими сановниками ще до 1246 р. поділяють українські дослідники М.Котляр¹⁰³ і В.Нагірний¹⁰⁴, угорець Л.Сенде¹⁰⁵ та польський історик М.Бартніцький¹⁰⁶, відповідно. Підставою для подібних суджень став зміст оригіналу вище досліджуваного документу.

Таким чином, оцінки істориків з приводу достовірності акту від 22 квітня 1244 р. все ж розділилися. Ключовий документ – ймовірна підстава перегляду хронології і характеру стосунків згаданого східнослов'янського князя et *princere Tartarorum* в 40-х рр. ХІІІ ст. досі вимагає додаткових аргументів щодо автентичності, або переконливих спростувань та підтвердження факту складення фальсифікату.

Загалом, поділяючи думку останнього покоління центрально-європейських медієвістів, в контексті розгляду досліджуваного питання, ми вважаємо за доцільне навести ряд власних аргументів.

В цілому, потрібне підтвердження акту від 22 квітня 1244 р. у 1281, 1291 і 1296 рр., на нашу думку, є важливим доказом високої довіри укладачів копій щодо автентичності джерела¹⁰⁷. Певне застереження викликає хіба що

¹⁰² *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*. – T.2. – S.101.

¹⁰³ Котляр М.Ф. *Данило Галицький. Біографічний нарис*. – С.272.

¹⁰⁴ Nagirnyj W. *Polityka zagraniczna księstw ziem halickiej i wołyńskiej w latach 1198/99 – 1264*. *Praca doktorska. Rękopis*. – Kraków, 2007. – S.160.

¹⁰⁵ Szende I. *Magyarország külpolitikája 1242 – 1246 között // Tatárjárás / Szer. B.Nagy. – Budapest: Osiris Kiadó, 2003. – Old 551-565.*

¹⁰⁶ Bartnicki M. *Polityka zagraniczna księcia Daniela halickiego w latach 1217 – 1264*. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2005. – S.108.

¹⁰⁷ р.Марсіна у своєму кодексі словацьких дипломів навіть місце знаходження оригіналу та усіх на сьогодні відомих актів кінця ХІІІ ст., які підтверджували надання *Nikolao fily Obichk* землі *Koazzeg vocate*. Диплом, як переконаний автор, зберігається у фондах архіву родини Мадах (*Magyarország Levéltár (MOL, Budapest), Diplomatikai Levéltár (DL) 7230*, Угорський національний архів, Архів дипломів, Будапешт). Підтвердження №1 від 1281 р. знаходиться у фондах архіву родини Кубіли (*MOL DL 69196*, Угорський національний архів, Будапешт). Підтвердження №2 від 1291 р., що знаходилася в архіві родини Асуги в Кошице (Словаччина), тепер втрачене. Підтвердження №3 від 1296 р. перебуває в архіві архієпископа Естергому (*Coll. Ipolyi, N.9*). Дип. *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*. – T.2. – S.101. Однак, інші дослідження в МОІ на предмет пошуку відповідних актів, проведені 10-11 листопада 2008 р. засвідчили помилковість подачі словацьким істориком шифру DL 7230 щодо оригіналу. Під цими координатами знаходиться шістнадцятикомпонентний диплом від 1367 р. (sic!).

відсутність у змісті документу свідків його написання (крім автора – магістра Ахілла), що було важливим і часто невід’ємним атрибутом середньовічних королівських канцелярій – проте, як свідчать опубліковані угорськими археографами акти¹⁰⁷, не завжди обов’язковим.

Не виключено, що відповідь на питання про автентичність документу приховується в неординарній для Ариадів титулярній формулі, вжитій Белою – «Rex primogenitus Regis Hungariae» та відверту, на перший погляд, неточність при вказівці на роки правління – «Regni autem nostri vicesimo». В даному випадку підтримати точку зору Д.Паулера та М.Вертнера про несвідому помилковість датування важко, оскільки у копіях за 1281, 1291 і 1296 рр. рік правління короля поданий прописом – «Anno dominice Incarnacionis Millesimo ducentesimo quadragesimo quarto decimo kalendas Ma...»¹⁰⁸. У випадку переписування дати з оригіналу акту настільки банальна помилка канцеляриста кінця XIII ст. є малоімовірною, оскільки освітній рівень останніх був вищим у порівнянні з XII – першою половиною XIII ст. Придворні та загалом деякі представники знаті Угорського королівства отримували знання в найкращих на той час університетах Франції та Італії.

Якщо навіть припустити, що документ від 22 квітня 1244 р. в одному із оригіналів (середньовічна традиція укладення актів вимагала наявності двох, або й більше копій) мав скорочене римське датування, тобто MCCXLIV (або ж комбіноване – MCCXL quarto), подача переписувачем 1281, 1291 рр., а особливо – 1296 року (найбільшого за обсягом підтвердження) укладення диплому прописом виглядає недоцільною з огляду на високу вартість пергамену, його широке використання та, в цілому, економію площі матеріалу, частого подвійного, а то й потрійного використання у офіційному діловодстві¹⁰⁹. Подібні тенденції були характерними не тільки для IX – X ст., але й для XIII ст., особливо пост-монгольського періоду історії Угорщини, коли поголів’я худоби різко скоротилося, а відтак зросла ціна на шкіру тварин, як один з матеріалів для письма (папір залишався доволі дорогим, а потреба укладання юридичних актів постійно зростала). Особливого поширення і повсякденного використання набирає система скорочень, де окремі слова позначалися лише першими буквами¹¹⁰. Копіювання оригіналу,

¹⁰⁷ Див. наприклад: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Studio et opera G. Fejer. – Budae. Turis Turor. Regiae Universitatis Hungaricae, 1829-1838. – Т.1-10.

¹⁰⁸ Codex diplomaticus patrius. – Т.4. – С.30.

¹⁰⁹ Люблинская А.Д. Латинская палеография. – М.: Высшая школа, 1969. – С.28-30, 129.

¹¹⁰ Див. наприклад: Рукавицкий Е.И. Скорочения в латинском готическом письме XIII – XVI ст. (за материалами ЦДА УРСР у Львові) // Историчні джерела та їх використання. – К.: Наукова

як свідчать факти підтвердження, відбувалося тотожно. Звідси, як ми вважаємо, ймовірність такого типу хронологічної помилки виключається.

Додатково слід розглянути інше припущення М.Вертнера та Д.Паулера про те, що джерело насправді стосується 1254 р.¹¹¹. Перше застереження щодо прийняття даної точки зору виникає з факту відверто різного написання даної дати як прописом (Millesimo ducentesimo quingagesimo quarto) так і в скороченому варіанті (MCCLIV) від дати 1244 р. (Millesimo ducentesimo quadragesimo quarto і, відповідно – MCCXLIV). Вілтак, якщо поділяти думку угорських істориків рубежу XIX – XX ст., слід погодитися із ймовірністю свідомої, або неупередженої помилки переписувача, який «втратив» ціле десятиліття, пропустивши у дублікаті диплому «X». Припустимою неточністю канцеляриста кінця XIII ст. може бути хіба що копіювання прописної дати акту 1244 р., пошкодженої станом на 1281, 1291 і, відповідно, станом на 1296 рр., тобто несвідома заміна року [qu(int)a]gesimo на [qu(adr)a]gesimo. У даному випадку достатнім для подібної помилки виглядає дефект трьох букв (відповідь на дане питання може дати додатковий перегляд усіх відомих взірців на сьогодні пергаментного оригіналу і копій документу).

Однак, зміст самого джерела, зокрема – звернення автора до титулатури Данила Романовича – «Duce Danefan», на нашу думку, в стані полегшити хронологічні диспути навколо проблеми автентичності джерела. Якщо припустити, що документ насправді був складений 22 квітня 1254 р., виникає здивування ідентифікація галицько-волинського володаря, як «Дух», адже відомо, що наприкінці 1253 р. мала місце коронація останнього у м. Дорогичині¹¹². Польський історик К.Квятковський, опираючись на досвід аналогічних актів у традиції інших середньовічних католицьких західноєвропейських монархій, навіть висловив припущення про 25 грудня – як потенційну дату інтронізації¹¹³. Офіційна документація сусідніх Русі правлячих династій та папської курії ідентифікувала Данила після 1253 р.

думка, 1972. – №7. – С.93-102; Walther J.L. Lexicon diplomaticum. Abbreviationes syllabarum et Vocum in diplomatibus et codicibus a seculo VIII ad XVI usque occurrentes exponens, iunctis alphabetis et scripturae speciminibus integris / Studio J.L. Waltheri, cum praefatione I.D. Koeleri. – N.Y.: Burt Franklin, 1966. – P.1-2. – 225 s; Scmkowicz W. Paleografia łacińska. – Krakow: Universitas, 2007. – S.418-436.

¹¹¹ Werthner M. Negyedik Béla király története. – Old.126; A magyar nemzet története. – Old.520.

¹¹² Ипатьевская летопись. – Стб.827.

¹¹³ Kwiatkowski K. Przeciw Batu-chanowi czy Mendogowi – okoliczności, wymowa i znaczenie polityczne koronacji Daniela Rumanowicza Halickiego na króla Rusi w 1253/1254 roku // Klio. – 2004. – №5. – S.59-60.

виключно як «*Russiae Rex*»⁷. Подібна тенденція зберігалася навіть по смерті останнього у 1264 р.¹¹⁴

Угорські королі при складанні актів офіційного характеру вже після 1253 р., описуючи події попередніх років, згадували ім'я східнослов'янського правителя виключно як «*Daniel Ruthenorum Rex*». Так, зокрема, в дипломі від квітня 1264 р. король Бела IV, надаючи *Magistro Laurentio* ряд сіл в комітаті Баранья, перераховував чисельні заслуги свого підданого, зокрема – *sub Castro Irozlo Ruthenis*. Саме в битві 17 серпня 1245 р. вище вказаний посадовець врятував від смерті «...*charissimo Gene ro nostro Rati slavo... cum Daniel Ruthenorum Rex ad campestre praelium contra ipsum nostrum generum prodiisset*»¹¹⁵. Лев Данилович в дипломатичному листуванні кінця XIII – початку XIV ст. не раз використовував формулу *filii regis Danielis*¹¹⁶.

Відтак, застереження, буцімто в акті від 22 квітня 1254 р. описувалися події попередніх років із відповідним на той час князівським титулом Данила Романовича, на наш погляд, можна відкинути⁸. Бела, який чимало зробив для тісного зближення Інокентія IV зі східнослов'янським володарем, наголошуючи на своїх заслугах у дипломатичному листуванні з папою¹¹⁷,

⁷ Взагалі римські папи, зокрема Інокентій IV, ще від середини 40-х рр. XIII ст. у листуванні з галицько-волинським володарем використовували щодо останнього титул «*Russiae Rex*», «*Regem... de Galitia eiusque Regnum*». Королем у буллах понтифіка називався навіть князь Василько Романович (див. наприклад: *Documenta Pontificum Romanorum Historiam Ucrainae Illustrantia* (1075 – 1953) in 2 v. / *Collegit in introductione et adnotationibus auxit P. Athanasius G. Wolykyi OSBM.* – Romae, 1953. – V.1. – S.28-45; *Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватикану за умі* (X – початок XIII ст.). Збірник документів і матеріалів / АН УРСР. Інститут суспільних наук та ін. Упорядкував Є.А. Гринів та ін. – К. Наукова думка, 1988. – С.24-27).

¹¹⁴ *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. – T.4. – V.1. – S.396-397; *Codex diplomaticus et epistolarius Moraviae*. In 15 t. / *Studio et opera A.Boezek*. – Olomouci: Ex typographia Aloisii Skarnitzki. 1841. – T.3 (Ab annis 1241 – 1267). – S.234, 285; *Documenta Pontificum Romanorum*. – V.1. – S.49-51.

¹¹⁵ *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* / *Studio et opera G.Fejer*. – Budae: Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829. – T.4. – V.3. – S.197, 198.

¹¹⁶ *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* / *Studio et opera G.Fejer*. – Budae: Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1828. – T.10. – V.3. (1382 – 1400). – S.285.

⁸ Нарративні джерела Угорського королівства XIII – XIV ст., які згадують про участь Данила Романовича в коронації Бели 17 жовтня 1235 р., ідентифікують його як князя: «*Rex Bela post eum filius eius coronatus est pridie idus Octobris feria prima qua cantatur: Da pacem domine! in cathedra ecclesiae beati Petri Albe, quam ipse consecrari fecit, Colomano duce fratre eiusdem enssem regalem ad latus ipsius honorifice tenente, Daniele vero duce Ruthenorum* [хорват. *nam. – M.B.*] equum suum ante ipsum submissa cum reverentia ducens» (див.: *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*. – S.467). Хоча систематизація Композити угорських хронік Марія Кальці відбувалася у XIV ст., при відтворенні події інtronізації Бели автор користувався джерелом середини XIII ст. (див. наприклад: Шупарич В.П. Древнерусское государство и западно и восточно-европейских памятниках // *Древнерусское государство и его международное значение*. – М.: Наука, 1965. – С.430; Kristó Gy. *Magyar történeti gráfia I. Történetírás a középkori Magyarországon*. – Budapest: Osiris, 2002. – 146 l.)

¹¹⁷ *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* / *Studio et opera G.Fejer*. – Budae: Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829. – T.4. – V.2. – S.141.

визнавав за галицько-волинським правителем новий титул. Відносини між обома династіями були союзницькими, що засвідчила хоча б участь Романовичів у переговорному процесі, а згодом і у війні Арпадів із чеським королем Пшемислом II Оттокаром (*Prumisl Otakarus*, 1253 – 1278 рр.) за Австрійське герцогство упродовж 1248 – 1253 рр. (з перервами).

Натомість Данилові сини – Лев та Роман, а також колишній галицький князь Ростислав Михайлович станом на 1253 – 1264 рр. в офіційному діловодстві Угорського королівства фігурували не інакше, як «*Duces*»¹¹⁸.

Той факт, що диплом від 22 квітня 1244 р. в адрес старшого Романовича використовує звертання «*illustrissimus*» (Я.Дашкевич зважував на нетрадиційність титулярної формули Данила у вказаному акті¹¹⁹) – більш характерне для королів, на наш погляд, не є репрезентативним. Актовий матеріал канцелярії Бели переконує, що галицько-волинського володаря заловго до коронації титулували «світлішим». Про це свідчить, зокрема, витяг з диплому за 1241 (1251) р., в якому правлячий монарх обдарував пожадуваннями послів, які здійснювали візити «*ad dilectum Cognatum suum, Daniclem, illustrem Ducem Ruthenorum*»¹²⁰. Саме *Dux* (а не *Rex*) Daniel та *Wasilico Dux Russiae* фігурують на сторінках звіту поїздки францисканського монаха Плато Карпіні *ad Tartaros* станом на 1245 – 1246 рр.¹²¹. Політичний конкурент Данила Романовича кінця 30 – першої половини 40-х рр. XIII ст. – князь Ростислав Михайлович навіть після одруження із донькою Бели Анною на рубежі 1242 – 1243 рр. і переселення до Угорщини продовжувався титулуватися як *illustus Dux Galliciae* (1247 р.)¹²².

Упосередковано проблему датування, а відтак оригінальності, або ж фальшивості диплому, на нашу думку, можуть вирішити обставини співправління Бели зі своїм батьком Ендре II. Західноєвропейські, в тому числі угорські, монархи задля уникнення появи прецедентів боротьби за престол між спадкоємцями після своєї смерті, часто за життя коронували, як правило, найстаршого сина на майбутнього правителя країни. Династія Арпадів подібною традиції дотримувалася з XII ст.¹²³. *Rex minor* одразу ж отримував у своє управління певну частину королівства, в межах якої був

¹¹⁸ *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. – T.4. – V.2. – S.220-221; *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. – T.4. – V.3. – S.197-199, 396.

¹¹⁹ *Stepanis J.* Op. cit. – S.356.

¹²⁰ *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. – T.4. – V.1. – S.235.

¹²¹ *Ibidem*. – S.429-430.

¹²² *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. – T.4. – V.1. – S.454.

¹²³ *Zsoldos A. Az Árpádok és állandóik (Magyarország története 1301-ig)*. – Debrecen: Csokonai kiadó, 1907. – (6/3. A dokumntól az ifjabb királyság). – Old 81-82.

абсолютно самодостатнім володарем, зберігаючи відповідну васальну залежність від батька-протектора. Угорські королі здебільшого віддавали «молодшим королем» Трансильванію, словацькі землі, або ж території Славонії, Хорватії і Далмації. Неодноразово мала місце ротація володінь співправителя із почерговою зміною місця його перебування¹²⁴.

Згідно з М.Вертнером, старший син Ендре II в 1214 р. отримав статус «Regis minoris»¹²⁵. Однак реальне визнання відповідного титулу Бели зі сторони папства, судячи з дипломатичного матеріалу канцелярії Гонорія III (Honorius, 1216 – 1227 pp.) відбулося у 1225 р. («Honorius – ~ Illustri viro Belaе, iuueni Regi») ¹²⁶. Про те, що в 1230 р. «Бела риксь рекъмыи король Оугорьскыи . в силѣ тажыцѣ» відправився у похід на Галич, повідомляв Іпатіївський літопис¹²⁷. Від моменту отримання вище вказаної ієрархічної позиції Бела короткий час залишався правителем Словаччини, а згодом Трансильванії – однієї із найбільш автономних одиниць королівства¹²⁸. До 1235 р. Бела користувався печаткою, на якій було виграфітовано «BELA DEI GRACIA ET VOLVNTATE SVI PATRIS REX HUNGARIE»¹²⁹.

На наш погляд, не виключено, що Бела IV, датуючи документ від 1244 р. 20-м роком свого правління, насправді мав на увазі термін власного володарювання, а саме – з моменту відповідного визнання (тобто першої згадки) титулу «Rex Minor» з боку папства. Інскрипція, подана в досліджуваному акті – «Rex primogenitus Regis Hungariae», опосередковано підтверджує дане припущення.

Постать секешфехерварського магістра Ахілла, як однієї з небагатьох осіб, згадуваних в оригіналі, автентична, підтверджена неодноразовими згадками у інших актах середини XIII ст.¹³⁰ та в праці сплітського архідиякона Фоми (1200 – 1268 pp.) «Історія архієпископів Салони і Саліту» («Historia salonitarum atque spalatinarum pontificum») ¹³¹. Ідентифікацію вище

¹²⁴ Fügedi E. Ispánok, bárók, kiskirályok. A középkori magyar arisztokrácia fejlődése. – Budapest: Magvetés Könyvkiadó, 1986; Zsoldos A. Op. cit. – Old. 81-82.

¹²⁵ Werthner M. Az Árpádok családi története. – Nagybocskeréken: Pleitz Fer. Pál Könyvnyomdája, 1892. – Old. 457.

¹²⁶ Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Studio et opera G. Fejer. – Budae: Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829. – T.3. – V.2. – S.47.

¹²⁷ Ипатьевская летопись. – Стб. 760.

¹²⁸ Zsoldos A. Op. cit. – Old. 82.

¹²⁹ Sigilla Regum – Reges sigillorum. Királyportrék a Magyar Országos Levéltár pecsétgyűjteményéből / Szer. G. László. – Budapest: A Magyar Országos Levéltár Kiadó, 2001. – Old. 50.

¹³⁰ Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. – T.4. – V.1. – S.248; Ibidem. – T.4. – V.2. – S.64, 95.

¹³¹ Фома Сплітський. Історія архієпископів Салони і Саліта / Переклад, коментарій О.А. Ахмольой – М.: Индрик, 1997. – Глава XXXVIII. – С.118.

вказаного посадовця та аналіз його діяльності впродовж 1243 – 1250 pp. на сторінках дослідження «Королівська канцелярія періоду Арпадів» було проведено угорським істориком Л.Феєрпатакі¹³².

Одним із компонентів процесу встановлення факту автентичності джерела є ідентифікація посольських місій Nikolaos filio Obichk: до Риму, Венеції та Болгарії (місія Міклоша ad Duce Danelam заслуговує на окремий розгляд). Насамоважно з'ясувати характер та послідовність надання Міклошем королю інших послуг, які перераховуються в акті поряд із переліком legacione officio.

Однією із найважливіших послуг наданих Міклошем угорському королю «memorie Tartarus interemptis» (тобто станом на початок 1242 р.) був візит «ad Curiam Romanam per multa pericula marium et terrarum» у справі затвердження новопризначених архієпископів Strigoniensem, Colocensem, Geuriensem Ecclesias*. Фома Сплітський ставом на березень 1242 р. підтверджує присутність у м. Трогірі поряд з Белою IV ще не затверджених у Римі естергомського і калочського архієпископів Стефана та Бенедикта, відповідно¹³³. Незайвий переїзд монарха в найближчі тижні на один із прибережних островів (або й кілька почергово), згаданий у досліджуваному акті, як insulas maritimas¹³⁴, дозволяє припустити, що саме звідти(?) Nikolaus filius Obichk відправлявся до Риму з дорученням отримати легітимізацію для нових угорських архієреїв. Оскільки вищезазначені претенденти присутні у списках угорських архієпископів вже з 1243 р., можна стверджувати, що місія Міклоша, проведена у складних умовах військової окупації і пограбування королівства, все ж завершилася успішно.

Зміст другої частини акту від 22 квітня 1244 р. засвідчує, що наступною посольською місією Міклоша була поїздка ad Serenissimae Republicae di Venetia у справі залагодження конфлікту, який виник між далматійським містом Задар та Венецією («...super facto Jadrie inter nos et Venetos esset discordia suscitata») ¹³⁵. Текст диплому переконує, що для короля Угорщини вказана подія була однією із найбільш важливих і актуальних за

¹³² Fejérpataki L. A királyi kanczellária az Árpádok korában. – Budapest: Kiadja a M.T. Akadémia, 1865. – Old. 104.

* За латини Фома Сплітський, в битві на р.Шяво (11 квітня 1241 р.) загинули архієпископи Матвій з Естергому, Хутрич з Калочі та Григорій з Дьєру (днн.: Фома Сплітський. Указ. сочинення. – Глава XXXVI). Відтак постала необхідність затвердження на посади нових осіб. Подібні санкції проводяться з дозволу римського папи.

¹³³ Фома Сплітський. Указ. сочинення. – Глава XXXVIII. – С.117.

¹³⁴ Фома Сплітський. Указ. сочинення. – Глава XXXVIII. – С.117; Codex diplomaticus et epistolarius Slovaciae. – T.2. – S.161.

¹³⁵ Codex diplomaticus et epistolarius Slovaciae. – T.2. – S.161.

психологічним принципом «тут і тепер». Бела згадує про візит посла Nikolaus filio Obichk «ad ipsos Venetos», як про один з останніх на момент укладення диплому. Сентенція «Quid plura?», що слідує після розповіді про посольство Міклоша до Венеції, плавно переводячи увагу читача на перипетії візитів legata ab Illustrissimo Duce Danela та in Bulgaria, з текстологічної точки зору виглядає, як намір згадати попередні заслуги королівського сервієнта, тобто ті, які мали місце раніше – до квітня 1244 р.

Вищезазначений конфлікт описаний на сторінках праць Фоми Сплітського та італійських хроністів Мартіно де Канале і Андреа Дандоло¹³⁶. За свідченнями останніх, непорозуміння між вказаними містами Адриатики почалися у травні 1242 р., тобто на момент присутності більшості татарських військ на Балканах. Безпосередні військові дії спровокувало рішення Бели IV на вимогу мілан Залару взяти місто під власний протекторат. Сам король з родиною і найближчим оточенням, за даними А. Дандоло¹³⁷, впродовж першої половини поточного року перебував у неприступній хорватській фортеці Кліс (саме тут 27 січня народилася донька Бели – Маріт), витримавши облогу татар та очікуючи згодом їхнього відходу зі своїх володінь¹³⁸.

Військові дії із залученням морського флоту венеціанців (20 кораблів) розпочались наприкінці червня 1242 р. (напередодні свята блаженного Петра), триваючи близько двох тижнів. В результаті поранення і втечі з міста угорського бана і одночасно головного воєначальника Діонісія, опір припинився і місто було взяте¹³⁹ (очевидно, наприкінці липня 1242 р.).

Однак, судячи зі свідчень Андреа Дандоло, повне вирішення конфлікту відбулося лише 29 червня 1244 р., коли, згідно із остаточними обовільними домовленостями, далматійський торговельний центр повернувся у сфери впливу Венеції¹⁴⁰. Бела IV повертав місто без будь-яких майбутніх претензій на нього¹⁴⁰. Італійські документи не згадують імені угорського посла, натомість диплом від 22 квітня 1244 р. свідчить: «...post recessum Tartarorum ... ipse fidelis

¹³⁶ Фома Сплітський. Указ. сочинение. – Глава XLII. – С. 125-126; Martino de Canale. Cronique des Veneciens // Archivio storico Italiano. – Firenze, 1845. – Т. 8. – С. 390; Andrea Dandolo. Chronica per extensum descripta aa. 46 – 1280 / A cura di E. Pastorello. – Bologna, 1938. – P. 1. – С. 354-356.

¹³⁷ Andrea Dandolo. Op. cit. – С. 353.

¹³⁸ Не виключено, що по ряд із монаршою родиною, як згадує диплом від 22 квітня 1244 р., перебував «idem Nicolaus... cum omni familia domus suae, який «pro presidio [Бели. – М.В.] fuge ad partes maritimas proficisceretur ante ipsos, omnesque Barones ac multi nobiles Regni nostri desertissent» (див.: Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. – Т. 2. – С. 101).

¹³⁹ Фома Сплітський. Указ. сочинение. – Глава XLII. – С. 125.

¹⁴⁰ Andrea Dandolo. Op. cit. – С. 355.

¹⁴⁰ Fontes Rerum Austriacarum. Diplomata et acta. – Vindobonae. Herausgegeben von der Historischen Kommission der Osterreichischen Akademie der Wissenschaften, 1856. – V. 13. – С. 419.

Nicolaus nobis mittentibus Venecias accedens, litteras compositionis»¹⁴¹. Отже, у свідомості укладача акту процедура перемир'я була тісно пов'язана із відносно ще недавніми, сучасними розв'язанням конфлікту, татарськими погромами, до яких хронологічно при'язувалася поїздка Міклоша у Венецію із відповідними супровідними листами. Іншим підтвердженням подібної синхронізації є повідомлення диплому про передачу у володіння посла землі Koarzeg саме «post exitum Tartarorum de regno nostro»¹⁴².

Подібне спостереження не виглядає дивним з огляду на факт присутності кочівників на Балканах (у Сербії та Болгарії) до кінця 1242 – початку 1243 рр. (інформація про смерть верховного канна Угедея 11 листопада 1242 р. потрапила до ставки Бату в грудні поточного року).

Шукаючи підтвердження щодо припущення Г. Фесра, нам не вдалося віднайти в джерелах та історичній літературі якого-небудь факту угорського посольства до Венеції у 1254 р.¹⁴³. Зважаючи на задіяність Бели IV у боротьбі за Австрійське герцогство, відповідні переговори з чеським королем Пшемислом II, формування нової стратегії розвитку відносин з новим папою Олександром IV (Alexandrus, 1254 – 1261 рр.), стосунки з Венеціанською республікою на даний момент для короля були другорядними.

В цілому, порівнюючи свідчення різнопланових за типом, змістом і географією появи документів, ми вважаємо, що венеціанська місія Nikolaus filio Obichk могла бути кількаетапною (впродовж кінця 1242 – початку 1244 рр.), закінчившись саме за кілька місяців до моменту переходу влади в Задарі дожеві Джакопо Тьєполо (Jacopo Tiepolo, 1229 – 1249 рр.). Хоча Арпади не зуміли закріпити у Задарі власні сфери впливу, результати візиту (або кількох) посла ad Serenissimae Republicae di Venezia Бели IV очевидно задовольняли¹⁴⁴.

Згадувана в акті від 22 квітня 1244 р. попередня посольська місія Міклоша ad partes Bulgariae мала місце, на наш погляд, між 1242 – 1244 рр., очевидно, будучи продовженням візиту Ad partes Ruscie. Текст диплому не згадує якої-небудь власної назви в межах даної південнослов'янської країни, куди відправлявся Nicolaus, або ж адресата, з яким він мав зустрітись. Тим не

¹⁴¹ Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. – Т. 2. – С. 101.

¹⁴² Ibidem.

¹⁴³ Див.: наприклад: Соколов П. П. Колониальная политика Венеции в XIII в. // Средние века. – 1954. – Вып. 5. – С. 189; Kristó Gy. Az Arpád-kor háborúi. – Budapest: Akadémiai kiadó, 1986. – Old. 131-133.

¹⁴⁴ Обов'язки посла, судячи з акту від 22 квітня 1244 р., передбачали інформування короля про плани Венеції щодо Залару «...non sine magna providencia condidit, illis suis et nobis nostras commendabiliter reportando» (див.: Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. – Т. 2. – С. 101).

менше ex passum «...in Bulgaria uero per plures menses inuoluntarie detentas, negotium etiam, pro quo cum miseramus, promotioni reddidit commendande»¹⁴⁴ можна зробити висновок про неважке завершення поїдки. Слабким поясненням примусового, можливо навіть силового, затримання (inuoluntarie detentas) Міклоша в Болгарії може бути присутність яких-небудь татарських роз'їздів. Відтак пошуки підтвердження досліджуваного візиту в болгарському актовому матеріалі, на наш погляд, беззмістовний за умов відсутності необхідних для цього координат.

Таким чином, на наш погляд, диплом Бели IV від 22 квітня 1244 р. є автентичним документом. Попередні висновки (акцент наш – *M.B.*) зводяться до наступних позицій:

1. неординарна для Арпадів інскрипція (Rex primogenitus Regis Hungarie) та помилкове, на перший погляд, датування джерела (Regni autem nostri vicesimo), є унікальними у своєму роді атрибутами, очевидно покликаними підкреслити тривалість перебування короля Бели IV при владі від моменту визнання його першого титулу «Rex Minor», «iuuenus Rex» папою Гонорієм III у 1225 р.

2. шляхом співставлення титулатури галицько-волинського володаря Данила Романовича на сторінках офіційного актового матеріалу Угорщини до і після 1253 р. виключається ймовірність хронологічної похибки в 10 років. З моменту коронації східнослов'янський правитель фігурує на сторінках документів королівської канцелярії виключно як «Rex Ruthenorum», навіть у випадках, коли його постать згадувалася у минулому часі.

3. не підлягає сумніву інформація про посольську місію (або декілька) Nikolaio filio Obich до Риму та Венеціанської республіки впродовж 1242 – 1244 рр., опосередковано підтверджені джерелами угорського, італійського та далматійського походження.

4. територіальне пожалування, надане Белою IV королівському сервієнту, автентичне. Географічні межі terra Koarzeg локалізовані, чітко структурізовані, будучи неодноразово підтверджені королями Ласло V та Ендре III у 1281, 1291 та 1296 рр. відповідно.

5. зміст диплому в хронологічному сенсі синхронізований з подіями недавньої і ще живої в пам'яті війни короля Бели IV із татарами. Станом на середину 50-х рр. XIII ст. подібної привязаності на сторінках актового матеріалу канцелярії Арпадів не спостерігається.

¹⁴⁴ Codex diplomaticus etepistolarius Slovaciae. – T.2. – S.101.

Відтак, на нашу думку, постає необхідність обережного переосмислення цілого ряду історичних подій, що відбулись у проміжку 1241 – 1246 рр. і безпосередньо впливали на взаємовідносини Арпадів з Романовичами, а також представників обох династій із монгольськими Чингізидами.

В контексті повідомлень диплому від 22 квітня 1244 р., літописів Русі, праці Плато Карпіні та інших джерел, обставини відомого історичний нашої візиту Данила Романовича до хана Бату, традиційно датованого 26 жовтня 1245 – початком 1246 рр. викликають цілий ряд запитань:

1. чому, на відміну від інших князів Русі (зокрема, Ярослава Всеволодовича та Михайла Всеволодовича) галицько-волинський правитель *перше* (що ставиться нами під сумнів – *M.B.*) прибув до ставки монгольського володаря, як свідчив Карпіні¹⁴⁵, у супроводі усіх своїх мужів та людей, а не з невеликою охороною?

2. в силу яких причин автор Іпатіївського літопису розмістив текст про насильницьку смерть чернігівського князя Михайла (20.09.1246 р.) одразу ж після повідомлення про напад на Волинь татарських багатурів «Маньмана . и Балаа», які мали на меті «возыскати» Данила¹⁴⁶, та і, загалом, в контексті описуваних подій який зміст варто вкладати в даний термін?

3. чому напередодні візиту Данила до Бату 26 жовтня 1245 р., згідно з даними Плато Карпіні¹⁴⁶, саме волинський князь Василько (підкреслення наше – *M.B.*) відправив послів до татар задля отримання охоронної грамоти у справі візиту старшого Романовича до Бату**?

4. чому магістр Ахілл, як укладач диплому від 22 квітня 1244 р. та Бела IV, як фактичний автор документу, не вказували імені *Tartarorum*

¹⁴⁵ Джюванни дель Плато Карпіні. История Монголов. Гильом де Рубрук. Путешествие в Восточные страны. – С.81.

¹⁴⁶ Останні дослідження хронології даної події переконують, що вона мала місце в 1244 р. (див. наприклад: Nagymű W. Or. cit. – S.160). Враховуючи той факт, що татари проводили військові походи як правило з настанням холоду і замерзанням рік, ми припускаємо, що описувана кампанія могла відбуватися взимку 1243/44 р.

¹⁴⁷ Там же – С.66.

** Подібний прецедент має місце між 17 серпня та 26 жовтня 1245 р. Відтак, варто відмітити опортунність з якою інформація про перемогу галицько-волинських володарів над угорцями і подіями під Ярославом потрапила до татар (хоча б хана Мауці, який кочував у степях між Дніпром і Доном), будучи належним чином оцінена. Відтак, часу на організацію кочівниками посольства до Романовичів, висування князем відповідних вимог – «да в Галичъ», відправлення Васильком Романовичем послів за дозволом на проїзд у Сарай, повернення вказаної місці у галицько-волинські землі та присутування до *першої* (курсив наш – *M.B.*) поїдки самого Данила (попри відому мобільність татар та ефективну роботу поштової служби руських правителів) швидше за все доволі небагато.

principe (курсив і підкреслення наше – М.В.), якого відвідав Дух Данела, адже імя хана Бату в країнах центральної Європи було добре відомим.

Наразі відповіді на ці, а також інші питання може дати скрупульозний джерелознавчий аналіз усіх відомих оригіналів та копій акту від 22 квітня 1244 р., перегляд та переосмислення вже опублікованих літописів, західноєвропейських та монгольських нарративних джерел, що відображають характер взаємовідносин Чингізидів з князівськими династіями Русі, Романовичами, в тому числі.

Додаток 1.

Оригінал:

Bela IV., rex Hungariae, pro fidelibus servitiis praecipue tempore invasionis Tartarorum et in variis legationibus praestitis Nicolao, filio Obichk de Súdovce, terram Koarzeg (hodie in Koláre) in metis accurate descriptis donat.

Gyarmat 1244 apr. 22

Bela Dei gracia Rex primogenitus Regis Hungarie omnibus Christianis presentem paginam inspecturis salutem in Domino sempiternam. Cvm in multitudine fidelium nitor Corone Regie consistat, debet consideracio nostra eo gratancius obsequencium meritis respondere, quo constat et eorum fidelitatem magis accendi, et ipsos ardentius multiplicari per munificencia Regia largitatem. Proinde ad uniuersorum tam presencium quam futurorum noticiam harum serie uolumus peruenire, quod nos salubribus monitis inuitati, considerauimus multiplicia seruicia dilecti et fidelis nostri Nicolai filij Obichk de Zyud, que nobis eo tempore inpendit, quo aduersitas Tartarorum Regnum nostrum inuaserat, et nos presidio fuge ad partes maritimas proficisceremur ante ipsos, omnesque Barones ac multi nobiles Regni nostri deseruissent; tunc idem Nicolaus nos nullatenus dereliquit, sed potius cum omni familia domus sue usque ad insulas maritimas fuit nos secutus, tandem de Tragurio ad Curiam Romanam per multa pericula marium et terrarum, super impetranda procuracione venerabilibus patribus, qui ad gubernandas Strigoniensem, Colocensem, Geuriensem Ecclesias, eorum antecessoribus per lugubris memorie Tartaros interemptis, fuerant postulati, in nostra legacione ardenti studio est profectus. In quo facto tam eminenter nobis et Regno nostro ipsa Sede Apostolica uacante seruiuit, quod ad releuandas post tantum casum tani principales Regni nostri columnas se nobis exhibuit uirtuosum. Item cum post recessum Tartarorum ad easdem partes mari timas uergeremus secundario, et super facto Jadrie inter nos et Uenetos esset discordia suscitata – ipse fidelis Nicolaus nobis mittentibus Venecias accedens, litteras conposicionis, tam ex parte nostra ad ipsos Uenetos, quam eciam e conuerso, non sine magna prouidencia condidit, illis suas et nobis nostras commendabiliter reportando. Quid plura? Ad partes Ruscie, et ad partes Bulgarie in nostra legacione profectus, ab Illustrissimo Duce Danela, qui Tartarorum Principe uisitato ad propria rediens, uniuersum statum Tartarorum, prout uiderat et cognouerat, edisserendum nobis promiserat stili officio conditum, reportauit; in Bulgaria uero per plures menses inuoluntarie detentas, negocium eciam, pro quo cum miseramus, promocioni reddidit commendande; saliens idem Nicolaus de uirtute fidelitatis in uirtutem deuocionis, easdem uirtute constancio quasi quodam signaculo roborando. In

quorum omnium ac etiam plurium seruiciorum eius, que omnia per singula longum esset litterali oraculo recitare, quamuis minus dignam in reconpensationem, sibi et per eum suis heredibus heredumque suorum successoribus quaedam terram Castri nostri Huntensis Koarzeg uocatam, vicinam, commetaneam et contiguam terre Chalamia vocate, quam post exitum Tartarorum de Regno nostro, Buluzlo de Nadasd homo noster cum nostro registro, presente testimonio Capituli Vaciensis, et etiam omnes alias terras eiusdem Castri nostri reimpediuerat, quam quidem terram Koarzeg uocatam, sub eisdem metis et terminis, sub quibus est limitata, eidem Nicolao filio Obichk pro tot et tantis seruicijs suis meritorijs, licet modicum quidem sit, de consensu et voluntate omnium vicinorum et commetaneorum dicte terre, Comitum scilicet Stanizlay, et Pangracij filij sui; a parte orientali Lamperti de. zene, et filiorum suorum; a parte meridionali Feliciani de Yghazaschalamia et filiorum suorum, a parte occidentali Nicolai, ac Paznani filij sui, et Nicolai fratris Paznani personaliter adherencium, dedimus, donauimus et contulimus cum omnibus vtilitatibus et pertinencijs suis vnillensis perpetuo et irreuocabiliter possidendam. Cuius quidem terre mete hoc ordine distinguntur: Prima meta incipit a parte orientali de terra Koarzeg vocata, vbi sunt due mete terre iuxta fluuium Ipul, et ibi cadit in ipsum fluuium Ipul; deinde autem tendit uersus meridiem ad terram Lamperti, que Riba uocatur, et currit in ipsa aqua per magnum spacium cundo, et ibi veniet ad Haradissa Castrum in unum nemus ad occidentem, quod vulgo Holm dicitur, et prope illum monticulum parum descendendo sunt due mete terre, et in eodem nemore est vna via, qua exit de illo nemore, et transit vnam magnam viam, et inde tendit per terras arabiles ad vnam paruam siluam, quod vulgo vocabulo erezteuen dicitur, sub eius fine sunt due mete terre, et sic inxta illam siluam currit uersus metas priores, vbi sunt commetanci nobiles de Chalamia. Que quidem silua seu erezteuen omnino remanet inter metas ad terram Koarzeg uocatam et prenotatam; et sic terminantur. Ne igitur in posterum idem Nicolaus fidelis noster, et sui heredes, super eadem terra per quempiam valeant molestari, et ne autentica nostra donacio irritationis illicite molestiam paciatur, sed eis pacifice et quiete perpetuo valeant permanere, presentes tradidimus litteras, dupplicis sigilli nostri munimine in eternum roboratas. Datum in Gyormoth per manus Magistri Achillis Prepositi Albensis, aule nostre Vice-Cancellarij, anno Dominice incarnationis millesimo ducesimo quadragesimo quarto, decimo kalendas Maij, Regni autem nostri vicesimo.

(цитувано згідно: Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae: In 2 t. / Ed. R.Marsina. – Bratislava: Sumptibus consilii sationalis Bratislaviensis capitalis reipublicae Socialisticae Slovacae, 1987. – T.2 (inde ab anno MCCXXXV usque ad anno MCCLX). – S.100-102).

Дяри Гарди
(Новий Сад, Сербія)

“REX RUSCIE” OLIM “REX GALLICIE”

Галицько-Волинське князівство протягом першої половини XIII ст. переживало бурхливий період своєї історії. Визначала його розвиток довготривала боротьба між князівською владою та сильним боярським прошарком, як і постійні контакти із завойовницькою політикою західних сусідів – Угорщини та Малої Польщі. На даний момент втіленням князівської влади був князь Данило Романович (1205-1264). Батько Данила, князь Роман Мстиславич з роду волинських Мономаховичів, був у свій час володарем Волині та Галичини. Після загиблі Романа 1205 року, його державний спадок ліг на плечі неповнолітніх нащадків, законність якого була спірною.

Аж навала монголів на Європу 1238 – 1242 років, як не парадоксально це звучить, допомогла Данилові Романовичу вийти переможцем із сутичок з галицькими великими боярами та їхнім довговічним «союзником» Угорщиною. У русько-угорських відносинах того часу, важливу роль відіграв і чернігівський князь Ростислав Михайлович. Від середини третього десятиріччя XIII ст. його сім'я докладала значних зусиль щоб заволодіти галицьким князівським престолом. Під час монгольської навали Ростислав став зятем угорського короля, а втім і угорським претендентом на Галичину. Проте, після важкої поразки угорсько-польського війська, яке очолював сам Ростислав у битві під руською фортецею Ярослав 17 серпня 1245, угорський король відступив від кількадесятилітньої політики своїх попередників щодо Галичини. Протягом вересня 1246 року у місті Зволен Бела IV з Данилом Романовичем уклав династичний союз. Найстаршого сина Данила, Лева, одружили з угорською принцесою Констанцою¹⁴⁷. Для угорського короля для прийняття згаданого рішення були суттєвими ще дві події. Після перемоги під Ярославлем, Данило Романович вирушив до монголів і став їхнім васалом. Тим він міг розраховувати на монгольську підтримку у боротьбі зі своїми домашніми та чужоземними суперниками. Одночасно,

¹⁴⁷ Полное собрание Русских летописей, томъ второй, *Ипатьевская летопись*, СПб. 1908. (– ПСРЛ, II), 809; Про хронологію русько-угорських переговорів та укладення миру: T. Senga, *IV Béla királyának és IV Ince pápához intézett "tatár-levele"*, Századok(=Sz), 1-2/ 1987. 592-594.